

INNOVATIVE WORLD
Ilmiy tadqiqotlar markazi

YANGI RENESSANS

ILMIY JURNALI

2026/7

+998335668868

www.innoworld.net

Google Scholar

zenodo

2026

YANGI RENESSANS

ILMIY JURNALI

3-JILD 7-SON

YANGI RENESSANS

ILMIY JURNALI
TO'PLAMI

3 - JILD, 7 - SON
2026

Google Scholar

ADVANCED SCIENCE INDEX

Academic
Resource
Index
ResearchBib

www.innoworld.net

O'ZBEKISTON-2026

O‘ZBEK VA RUS TILLARIDAGI FRAZEOLOGIZMLARNING SEMANTIK O‘XSHASHLIGI

Abduvaxobova Mubinaxon Azizbek qizi

Andijon davlat chet tillari instituti

Filologiya va tillarni o‘qitish (ingliz tili) yo‘nalishi, IF-25-1c guruh talabasi

imizel2029@gmail.com

Ilmiy rahbar: **Ataboyev Ahadjon Djumaqo‘ziyevich**, DSc, professor

Annotatsiya: Maqolada o‘zbek va rus tillariga mansub frazeologik birliklar semantik nuqtai nazardan qiyosiy o‘rganiladi. Genealogik jihatdan turli til oilalariga mansub bo‘lgan bu ikki tilning frazeologik fondida kuzatiladigan o‘xshashliklar tasniflanib, ularning ekvivalentlik darajasiga ko‘ra to‘rt asosiy turi - to‘liq ekvivalentlar, qisman ekvivalentlar, frazeologik analoglar va ekvivalentsiz birliklar - aniq misollar asosida tahlil etiladi. Shuningdek, semantik o‘xshashlikning manbalari (umuminsoniy tafakkur, umumiy madaniy meros, til kontaktlari va kalka hodisasi) ko‘rib chiqilib, olingan natijalarning tarjimashunoslik, leksikografiya hamda til o‘qitishdagi amaliy ahamiyati ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: frazeologizm, frazeologik birlik, semantik o‘xshashlik, frazeologik ekvivalent, frazeologik analog, ekvivalentsiz frazeologizm, lingvomadaniyat, qiyosiy tilshunoslik, kalka, ichki forma

Kirish. Til faqat fikr almashish vositasigina emas, balki xalqning ko‘p asrlik tajribasi, dunyoqarashi va madaniy xotirasini saqlovchi xazina hamdir. Bu xazinaning eng nozik va obrazli qatlami - frazeologizmlardir. Frazeologik birliklar tilning, ta‘bir joiz bo‘lsa, “tuzi” bo‘lib, ular orqali xalqning olamni idrok etish tarzi, qadriyatlari va milliy ruhi yorqin namoyon bo‘ladi. Aynan shu sababli frazeologizmlarni qiyosiy o‘rganish zamonaviy tilshunoslikning eng faol yo‘nalishlaridan biriga aylangan.

O‘zbek va rus tillari kelib chiqishiga ko‘ra bir-biridan ancha uzoq: o‘zbek tili turkiy tillar oilasiga, rus tili esa hind-yevropa oilasining slavyan guruhiga mansub. Ularning grammatik tuzilishi, tovush tizimi va lug‘at boyligi tubdan farq qiladi. Shunga qaramay, ikki xalqning bir necha asr davom etgan zich tarixiy, iqtisodiy va madaniy aloqalari, ayniqsa XIX asr oxiri va XX asr davomidagi jadal ikki tillilik sharoiti, ularning frazeologik fondida ko‘plab semantik kesishishlarni vujudga keltirdi. Bu o‘xshashliklar ba‘zan tasodifiy ko‘rinsa-da, aslida ular chuqur lingvistik va madaniy qonuniyatlarga asoslangan.

Frazeologizm (frazeologik birlik yoki ibora) deganda tarkibi barqaror, ma‘nosi yaxlit, ko‘chma ma‘noli, nutqda tayyor holda takrorlanadigan so‘z birikmasi tushuniladi. Erkin so‘z birikmasidan farqli o‘laroq, frazeologizmning ma‘nosi uni tashkil etuvchi so‘zlar ma‘nosining oddiy yig‘indisiga teng emas. Masalan, “qovun tushirmoq” iborasi qovun bilan ham, tushirish bilan ham bog‘liq emas - u “xato qilmoq, sharmanda bo‘lmoq” degan yaxlit ma‘noni anglatadi.

Rus tilshunosligida frazeologiya nazariyasining asoschisi V. V. Vinogradov hisoblanadi. U frazeologik birliklarni ma‘no yaxlitligi darajasiga ko‘ra uch turga ajratgan: frazeologik chatishmalar (komponentlar ma‘nosidan butunlay ajralib ketgan, masalan rus tilidagi *бить баклуши*), frazeologik birliklar (obrazli asosi seziladigan, masalan *держат камень за пазухой*) va frazeologik qo‘shilmalar (komponentlardan biri o‘z ma‘nosida qoluvchi birikmalar). Keyinchalik N. M. Shanskiy bu tasnifga frazeologik ifodalarni - maqol va matallarga yaqin barqaror iboralarni - qo‘shdi. O‘zbek tilshunosligida esa

frazeologiya sohasi, ayniqsa Sh. Rahmatullayev tadqiqotlari orqali, izchil ilmiy asosga ega bo'ldi. Bu nazariy qarashlar ikki tilni qiyosiy o'rganishda umumiy metodologik tayanch vazifasini bajaradi. Qiyosiy frazeologiyada markaziy tushuncha - ekvivalentlikdir. Ikki tildagi frazeologizmlar o'rtasidagi o'xshashlik darajasini baholashda odatda ikki o'lchovga e'tibor qaratiladi: birinchidan, iboraning umumiy ma'nosi (semantikasi), ikkinchidan, uning ichki formasi, ya'ni obrazli asosi va leksik-grammatik tuzilishi. Mana shu ikki o'lchovning o'zaro nisbati asosida frazeologik mosliklarning to'rt asosiy turini ajratish mumkin: to'liq ekvivalentlar, qisman ekvivalentlar, frazeologik analoglar va ekvivalentsiz (lakunar) birliklar. Quyida bularning har biri alohida ko'rib chiqiladi.

To'liq ekvivalentlar - bu nafaqat ma'nosi, balki obrazli asosi va leksik tarkibi ham bir-biriga to'la mos keladigan frazeologizmlardir. Bunday mosliklar ko'pincha umumiy manbaga ega bo'lgan baynalmilal (xalqaro) frazeologizmlarda yoki umuminsoniy tajribaga tayanuvchi iboralarda uchraydi.

O'zbekcha	Ruscha	Umumiy ma'nosi
timsoh ko'z yoshi to'kmoq	крокодиловы слёзы	yolg'ondan, soxta achinish ko'rsatmoq
o't bilan o'ynamoq	играть с огнём	xavfli ishga qo'l urmoq
tilini tishlamoq	прикусить язык	birdan gapdan to'xtamoq, jim bo'lmoq
it-mushukday (yashamoq)	жить как кошка с собакой	doimo janjallashib turmoq
Damokl qilichi	Дамоклов меч	doimiy, yaqin xavf
Axillesning tovonni	Ахиллесова пята	zaif, nozik nuqta
oltin o'rtalik	Золотая середина	me'yor, mo'tadil yo'l

Ushbu jadvaldan ko'rinib turibdiki, bunday iboralar ikki tilda bir xil obraz orqali bir xil ma'noni ifodalaydi. Misol uchun, "timsoh ko'z yoshi" obrazi qadimgi tasavvurga - o'ljasini yegan timsoh go'yo yig'laydi degan rivoyatga borib taqaladi va u Yevropa tillari orqali ham rus, ham o'zbek tiliga bir xil shaklda kirib kelgan. Xuddi shunday, "Axillesning tovonni" va "Damokl qilichi" kabi iboralar antik yunon mifologiyasidan olingan bo'lib, ularning to'la mosligi umumiy madaniy ildizga ega ekanligi bilan izohlanadi.

Qisman ekvivalentlar - ma'nosi va obrazli asosi asosan bir xil bo'lsa-da, biror leksik komponenti, grammatik shakli yoki obrazning bir bo'lagi bilan farqlanadigan iboralardir. Bunda o'xshashlik yetakchi, farq esa ikkinchi darajali bo'ladi.

O'zbekcha	Ruscha	Farqli komponent
qo'l qovushtirib o'tirmoq	сидеть сложа руки	"qovushtirib" / "слож" (qo'l harakati nomi)
toshyurak, yuragi tosh	каменное сердце	sifatlash/tuzilish farqi, obraz bir

O'zbekcha	Ruscha	Farqli komponent
		xil (tosh + yurak)
qo'li gul	золотые руки	“gul” / “oltin” (ustalik metaforasining belgisi)

Bu turdagi mosliklarda obrazning umumiy “sxemasi” saqlanadi: ish qilmay bekor o'tirish g'oyasi “qo'l” obrazi orqali, mehrsizlik “tosh + yurak” orqali, mahorat esa qo'lning qadrli yoki go'zal ekanligi orqali ifodalanadi. Ammo har bir til bu sxemani o'z leksik birligi bilan to'ldiradi: o'zbek ustaning qo'lini “gul”ga, rus tili esa “oltin”ga qiyoslaydi. To'liq va qisman ekvivalentlik o'rtasidagi chegara ba'zan shartli bo'lib, ularni ko'pincha yagona uzluksiz shkalaning ikki nuqtasi sifatida qarash maqsadga muvofiqdir.

O'zbekcha	Ruscha	Umumiy ma'nosi
tuyaning dumi yerga tekkanda	когда рак на горе свистнет	hech qachon ro'y bermaydigan payt
ignadek narsani tuyadek qilmoq	делать из мухи слона	arzimas narsani bo'rttirib mubolag'a qilmoq
ko'z bo'yamoq	пускать пыль в глаза	ko'rinish bilan aldamoq, chalg'itmoq
yetti uxlab tushiga kirmaslik	даже во сне не снилось	mutlaqo kutilmagan, xayolga ham kelmagan

Bu misollar nihoyatda ibratlidir. “Hech qachon” ma'nosini o'zbek tili cho'l-biyobon hayoti bilan bog'liq tuya obrazi orqali (“tuyaning dumi yerga tekkanda”) beradi, rus tili esa o'z tabiiy muhitiga xos qisqichbaqa obrazidan foydalanadi (“qisqichbaqa tog'da hushtak chalganda”). Mubolag'a g'oyasi o'zbekda igna va tuya, rus tilida esa pashsha va fil qarama-qarshiligi orqali ifodalanadi. Ko'rinish turibdiki, tushunchaning o'zi (denotativ ma'no) umumiy, ammo uni gavdalantiruvchi obraz har bir xalqning turmush tarzi, geografik muhiti va madaniy tajribasiga bog'liq. Shu bois frazeologik analoglar lingvomadaniyat nuqtai nazaridan eng qimmatli material hisoblanadi.

Ekvivalentsiz, ya'ni lakunar frazeologizmlar - chuqur milliy-madaniy o'ziga xoslikka ega bo'lgani sababli boshqa tilda tayyor muqobili topilmaydigan iboralardir. Ular faqat tavsifiy (izohli) tarjima yoki kalka yo'li bilan o'girilishi mumkin. O'zbek tilida bunday birliklarga “qovun tushirmoq” (xunuk xato, sharmandagarchilik qilmoq) iborasini misol qilib keltirish mumkin. Bu obraz o'zbek dehqonchilik va bozor madaniyatidan kelib chiqqan bo'lib, uning ichki formasi rus yoki boshqa tilga so'zma-so'z ko'chirilsa, ma'no butunlay yo'qoladi. Rus tilida esa “ехать в Тулу со своим самоваром” (Tulaga o'z samovaring bilan bormoq, ya'ni keraksiz, ortiqcha ish qilmoq), “потёмкинские деревни” (Potyomkin qishloqlari - soxta, ko'zbo'yamachilik uchun yaratilgan tashqi ko'rinish) yoki “семь пятниц на неделе” (haftada yetti juma - qarori o'zgaruvchan, ishonchsiz odam) kabi iboralar shunday lakunaga misol bo'la oladi. Ularning ma'nosi Tula shahrining samovar markazi bo'lganligi yoki Potyomkin bilan bog'liq tarixiy voqea kabi sof rus

madaniy-tarixiy voqeligiga bog'langan. Aynan ekvivalentsiz frazeologizmlar har bir tilning betakror milliy qiyofasini ko'rsatuvchi "madaniy kodlar" vazifasini bajaradi. O'zbek va rus tillari uzoq qarindosh bo'lishiga qaramay, ularning frazeologik fondida shuncha o'xshashlik kuzatilishining bir necha sababi bor.

Barcha xalqlar mavhum tushunchalarni ko'pincha tana a'zolari, tabiat hodisalari va hayvonlar obrazi orqali ifodalaydi. Inson tanasi bilan bog'liq somatik frazeologizmlarda yurak - his-tuyg'u, bosh - aql, til - nutq va sirning ramzi sifatida ham o'zbek, ham rus tilida bir xil tarzda qo'llanadi. Shu bois "tilini tishlamoq" / прикусить язык, "tosh-yurak" / каменное сердце kabi mosliklar tasodifiy emas, balki insoniy idrokning umumiyligidan kelib chiqadi. Antik yunon-rim mifologiyasi, muqaddas kitoblardagi syujetlar va jahon adabiyoti orqali ko'plab baynalmilal frazeologizmlar ikki tilga ham kirib kelgan: "Augiy ot-xonalari" / Авгиевы конюшни, "Pirr g'alabasi" / Пиррова победа, "Damokl qilichi" va boshqalar. Bu iboralar ko'pincha o'zbek tiliga aynan rus tili vositachiligida o'zlashgani uchun ham ma'no, ham shakl jihatidan to'la mos keladi.

XIX asr oxiri va XX asr davomidagi jadal ikki tillilik o'zbek tiliga rus tilidan ko'plab frazeologik kalkalar (so'zma-so'z nusxa ko'chirilgan iboralar) olib kirdi. "Vaqtni o'ldirmoq" (убивать время), "so'z bermoq" (дать слово), "rol o'ynamoq" (играть роль) kabi iboralar shu yo'l bilan paydo bo'lgan. Shuningdek, sovet davriga xos "sovuq urush" (холодная война), "temir parda" (железный занавес), hatto paxtaga nisbatan qo'llangan "oq oltin" (белое золото) kabi birikmalar ham kalka natijasidir. Bu jarayonda bir til ikkinchisidan tayyor model olgani uchun bevosita semantik o'xshashlik vujudga keladi. Metafora va metonimiyaning umumiy mexanizmlari ham o'xshashlikni yuzaga keltiradi. J. Lakoff va M. Jonson ishlab chiqqan konseptual metafora nazariyasiga ko'ra, inson tafakkurida "qattiq, tosh - shafqatsizlik", "issiqlik - mehr", "yuqori - yaxshilik yoki ko'plik" kabi universal metaforik modellar mavjud. Aynan shu modellar turli tillarda o'xshash obrazli iboralarning mustaqil ravishda shakllanishiga zamin yaratadi.

Frazeologizmlarning semantik o'xshashligini o'rganish nazariy ahamiyat bilan cheklanmaydi; uning aniq amaliy natijalari ham bor. Tarjimon uchun har bir iboraning yuqorida ko'rsatilgan to'rt turdan qaysi biriga mansubligini aniqlash hal qiluvchi ahamiyatga ega. Agar ibora ekvivalentga ega bo'lsa, u tayyor ekvivalent bilan; analog bo'lsa, mos analog bilan; ekvivalentsiz bo'lsa, izohli tarjima yoki o'rinli kalka bilan o'giriladi. Eng keng tarqalgan xato - frazeologizmni so'zma-so'z, mexanik tarzda tarjima qilishdir; bunda "qovun tushirmoq" yoki потёмкинские деревни singari iboralarning haqiqiy ma'nosi butunlay yo'qoladi.

Xulosa. O'zbek va rus tillari genealogik jihatdan bir-biridan uzoq bo'lsa-da, ularning frazeologik fondida sezilarli semantik o'xshashliklar mavjud. Bu o'xshashliklarni ekvivalentlik darajasiga ko'ra to'rt asosiy turga - to'liq ekvivalentlar, qisman ekvivalentlar, frazeologik analoglar va ekvivalentsiz birliklarga - ajratish mumkin. To'liq va qisman ekvivalentlar ko'proq umumiy madaniy meros va til kontaktlari mahsuli bo'lsa, frazeologik analoglar va ekvivalentsiz birliklar har bir xalqning betakror milliy-madaniy qiyofasini namoyon etadi. Tahlil shuni ko'rsatadiki, semantik o'xshashlikning asosiy manbalari umuminsoniy tafakkur va tana tajribasi, antik hamda diniy syujetlardan kelib chiqqan baynalmilal frazeologizmlar, uzoq davom etgan til kontaktlari va kalka hodisasi, shuningdek metafora hosil qilishning kognitiv universalialaridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Виноградов В.В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке. - Москва: Наука.
2. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка. - Москва: Высшая школа.
3. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. - Москва: Языки русской культуры, 1996.
4. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. - Москва: Высшая школа.
5. Рахматуллаев Ш. Ўзбек тилининг изоҳли фразеологик луғати. - Тошкент: Ўқитувчи.
6. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. - Chicago: University of Chicago Press, 1980.